

УДК 811.161.2'38

Баран Г. В.

**ЕЛЕМЕНТИ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ В ПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА
«ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»**

У статті проаналізовані особливості використання елементів релігійного стилю в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Виокремлено релігійно забарвлені слова, наведені класифікації цієї лексики за значенням, морфологічною належністю та походженням, також наведені випадки вживання висловів із Біблії, ці вислови класифіковані за походженням та ступенем переносності значення, а також указані випадки авторської трансформації бібліїзмів.

Ключові слова: релігійний стиль, художній стиль, релігійна лексика, бібліїзм.

В статье проанализированы особенности использования элементов религиозного стиля в повести Александра Довженко «Зачарованная Десна». Выделены слова из религиозной сферы, приведены классификации данной лексики по значению, морфологической принадлежности и происхождению, также приводятся факты использования выражений из Библии, эти выражения классифицированы по происхождению и степени переносности значения, а также приведены случаи авторской трансформации библеизмов.

Ключевые слова: религиозный стиль, художественный стиль, религиозная лексика, библеизм.

The features of using religious vocabulary in Taras Shevchenko's poem «Hajdamaky» have been analyzed in the article. Religiously colored words have been distinguished, the classification of vocabulary words by meaning, origin and morphological features are given.

Oleksandr Dovzhenko is known as author of mythopoetical writings. Among which a special place is autobiographical story «The Enchanted Desna». Oleksandr Dovzhenko incarnates metaphorism through using of a considerable number of religious vocabulary and expressions from the Bible. In our research we concentrate attention on these elements of religious style.

We look at religious vocabulary, which used by Oleksandr Dovzhenko in «The Enchanted Desna», through classification by meaning of the words, through morphological systematization of these lexical units and through researching of origin of religious lexemes.

Oleksandr Dovzhenko in «The Enchanted Desna» widely uses religious vocabulary. In his story Oleksandr Dovzhenko uses 517 usages of religious vocabulary and 199 lexical units from 16240 of all words which used be him in «The Enchanted Desna». A large number of using religious vocabulary in story which isn't a religious genre indicates about importance frequency of using elements of religious style in oeuvre. Religious vocabulary creates special solemnity and sublimity. The context of this vocabulary provides different shades: the literal and figurative meanings satirical coloring etc.

In order to fully reflect lexical palette story «The Enchanted Desna», it is important to investigate the morphological structure of religious vocabulary in this work. Most of the religious vocabulary Dovzhenko uses nouns, verbs and adjectives.

Religious vocabulary in «The Enchanted Desna» is inhomogeneous in origins. The biggest part of it is Ukrainian words and common Slavonic words which Dovzhenko introduces his story, improving the religious identity of the Ukrainian language, facilitating its penetration of elements in the artistic style. Another parts are: Hebrew, Greek, Latin, Old Church Slavonic words.

Second important elements of religious identity in the story Dovzhenko «Charmed Desna» are expressions from the Bible.

In this article we have tried to establish the role played by the statements of Scripture named in the story, as they affect the author's style.

Using expressions from the Bible in his story «The Enchanted Desna» Olexandr Dovzhenko improved artistic style of the Ukrainian language, provided artistic triumph and elation speech, created a special story excitement.

The story of Olexandr Dovzhenko has 42 use biblical phraseology and 94 use biblical expressions in the literal sense. Sayings dominated with some books: Psalms, Gospels. Expression of these books are the most used in the church, they provide speech and celebration Hills. It is for this reason Olexandr Dovzhenko take them in his story. Its disposal biblical phraseology of these books is the author of accuracy and precision to express an opinion, gives his book metaphor; great excellence, sacredness and high stylish sound.

Olexandr Dovzhenko, describing the picture of his childhood, is served by religious elements of style ideas to achieve piece and the theme – the image of Ukrainian spiritual world, their way of life and living. The religious vocabulary and expressions from the Bible helps the author in this story and give special sacred sound.

Key words: religious style, artistis style, religious vocabulary.

Олександр Довженко відомий як автор міфопоетичних творів, серед яких особливе місце посідає автобіографічна повість «Зачарована Десна». Як зазначає Г. М. Пасісниченко, «мистецтво перейняло від міфології та трансформувало на свій лад не тільки здатність до маніфестування загальних уявлень у їх чуттєво-конкретній формі, тобто образність мислення, а й синкретизм художньої мови, безліч міфологем та метафоричність мислення» [18, с. 155].

Цю метафоричність Олександр Довженко втілює через використання чималої кількості релігійної лексики та висловів із Біблії. Саме ці елементи релігійного стилю в чималій кількості постають у повісті, саме на них ми й акцентуватимемо увагу.

З питаннями використання релігійної лексики у творах художньої літератури працювали такі мовознавці як Л. Бондаренко [5], Ю. І. Браїлко (Стежка) [6, 22], Н. Каторож [11], Л. Марчук [15] та ін. Щодо використання елементів релігійного стилю в повісті Олександра Довженка, то розвідок із цієї теми вкрай мало, можна, очевидно, твердити, що їх немає зовсім. Уважаємо, що ця розвідка буде фундаментом для вивчення стилю письменника.

Релігійна лексика – поліфункційний елемент як релігійного, так і художнього стилів української мови. На нашу думку, на прикладі численних мовних фактів Шевченкового слововживання може бути продуктивним висвітлення ролі мовотворчості поета в процесі нормалізації лексико-семантичної системи української мови через з'ясування місця й функційного призначення релігійної лексики.

Особливістю релігійної лексики є значна кількість стилістично маркованих слів, тобто слів, пристосованих до використання в релігійному стилі.

Розглядати релігійну лексику, використану в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна», можна через класифікацію за значенням слів та через морфологічну систематизацію цих лексичних одиниць, а також досліджуючи походження релігійних лексем.

Широке використання в повісті релігійної лексики змушує класифікувати ці лексеми в такі групи (слова подані в початковій формі):

1) релігійно світоглядні поняття й категорії: *антирелігійний* (2, с. 41) (наприклад: *Проте, коли вдуматись, це не були антирелігійні безбожницькі розмови* (2, с. 41)), *безбожницький* (2, с. 41), *безвірник* (2, с. 41), *благодать* (2, с. 36), *віруючий* (2, с. 41); *культ* (2, с. 41), *мир* (2, с. 36), *православний* (2, с. 41), *приверженець* (2, с. 62), *релігійний* (2, с. 41), *угодник* (2, с. 18), *праведний* (2, с. 23), *сіятель* (2, с. 32), *Страшний суд* (6 уживань (2, с. 20, 23, 26, 29, 35, 43) (*Отак міркуючи, поплакав я трохи, згадавши страшний суд, подививсь на ластовенят і, згорнувшись у бубличок, жалібно зітхнув* (2, с. 26))). Усього – 19 уживань лексичних одиниць;

2) назви Бога: *Бог* (у різних відмінках) (25 уживань) (2, с. 14, 15, 17, 19, 23, 24, 25, 27, 31, 41, 42, 45, 57, 64); *Господь* (3 вживання) (2, с. 31, 42, 49); *він* (у значенні Бог) (2 вживання) (2, с. 31), *Создатель* (2, с. 41), *преблагий* (2, с. 41), *ім'я Боже* (2, с. 31), *Син Божий* (2, с. 18), *Ісус Христос* (2, с. 24), *Христос* (5 уживань (2, с. 39, 40, 41)), *Святий Дух* (2, с. 18), *Всевидаще око*, *всєблагий*, *всєсильний* (2, с. 42). Усього – 44 вживання;

3) назви ознак: *Божий* (16 уживань (2, с. 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 31, 39, 41, 42, 51)), *божеський* (2, с. 42), *божественний* (3 вживання (2, с. 17, 37, 42)), *господній* (2 вживання (2, с. 41, 42)). Усього – 22 вживання лексичних одиниць;

4) назви духовних (нематеріальних) осіб (суб'єктів): *душа* (22 вживання (2, с. 18, 20, 21, 21, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 35, 40, 43, 54, 58, 59, 62)) та зменшено-пестливий варіант *душечка* (2, с. 19), *дух* (у значенні *душа*) (4 вживання (2, с. 36, 47, 60)), *ангел* (3 вживання (2, с. 18, 20, 29)) та прикметник *ангельський* (2, с. 31). Усього – 31 вживання. Найбільше серед цієї категорії лексем О. Довженко вживає іменник «душа». За М. В. Скаб, «ми визначаємо концепт ДУША як макроконцепт, у структурі якого виокремлюємо насамперед дві частини – сакральну та несакральну» [21, с. 69]. У повісті «Зачарована Десна» слово *душа* вжите здебільшого в його сакральному значенні, хоча є приклади вживання в значенні «людина» (3 рази) – *Ось де я, гляньте, – було показувала вона на якусь святу душу коло божої матері угорі картини страшного суду. – Бачите?* (2, с. 21); *Мати так часто тикала пучкою в цю праведну душу, що у душі вже замість лиця стала коричнева пляма, як столиця на географічній карті* (2, с. 23);

5) назви позачасопростірних (нематеріальних, духовних) дійсностей: *рай* (4 вживання (2, с. 20, 21, 23, 35)) (наприклад: *Посередині лізли з домовини мерці – одні до раю вгору, інші вниз* (2, с. 20)) та дієслово *раювати* (2, с. 46); *пекло* у значенні – місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників (6 уживань (2, с. 20, 21, 23, 42)) (наприклад: *А під ужасою, внизу, геть-чисто все горіло, як на пожарі, то було пекло* (2, с. 20)) та в значенні – щось страшне й жахливе: *Упоравшись трохи з духом, дід знову хапав вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло* (2, с. 47); *той світ* (– *Мати божя, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, на ні сьому!..* (2, с. 23) та прикметник *пекельний* (3 вживання (2, с. 23, 38)) (наприклад: *Од споглядання пекельних кар мені почало щось пекти в п'ятах, і я прудко побіг через сіни і двір до клуні навипиньки, немов по гарячій сковороді, що її лизала баба язиком* (2, с. 23)), *вогонь* (*пекельний*) (2, с. 23), *небо* (у значенні – *рай*) (7 уживань (2, с. 18, 19, 29, 36, 42)) та прикметник *небесний* (4 вживання (2, с. 18, 23, 24)), а також *небеса* (2 вживання (2, с. 18, 41)). Усього – 30 уживань лексичних одиниць. Якщо порівняти кількість уживань іменника *рай* з іменником *пекло* та прикметником *пекельний*, то бачимо, що письменник більше вживає таких слів, як *пекло*, *пекельний*, оскільки описує картину Страшного Суду, яку любив розглядати в дитинстві;

6) святописемні власні назви й імена людей: *Ілля* (*Персонально вірили більші у матір божу і святих – Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона* (2, с. 17)); *Ірод* (*– Потерпіть, православні! – гукав отець Кирило. – Преблагий создатель посилає нам знаменіє в водах своїх яко благое предвозвестіє урожаю злаков і трав... Куди правиш, іроде! До стріхи, до стріхи прав. Ой упаду!* (2, с. 41)); *Ісус Христос* (*Далі я подумав, дивлячись на ластівок: «От коли б повипадали з кубла ластовенята! Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Сусу Христу»* (2, с. 24)); *Христос* (5 уживань (2, с. 39, 40, 41)) та прикметник *Христів* (*А батько вилаявсь, аби замовкла мати, та й каже Макарові: – Ой рад би я людей рятувати, боюся гріха. Удосвіта Христове воскресіння* (2, с. 39)); *Петро* (3 вживання (2, с. 17, 28)), *Павло* (*Коли тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика* (2, с. 28)); *Паска* (8 уживань (2, с. 18, 38, 39, 41, 42)) (наприклад: *Мати, як завжди перед паскою, здавалася трохи несамовитою, крикнула в жалібному розпачі: – Ну, куди ти поїдеш? Паска!* (2, с. 39)). Усього – 21 вживання названих лексичних одиниць;

7) імена святих, мучеників християнської церкви: *великомучениця* (*Сама мати божилася, що буде в раю між святими, як боляца великомучениця, що годує ворогів своїх – діда й бабу – та догоджає їм* (2, с. 21)), *Григорій* (у Православній церкві є кілька святих на ім'я Григорій. Кого з цих святих має на увазі Олександр Довженко, невідомо) (*Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...* (2, с. 18)), *Миколай* (святий чудотворець, архієпископ Мир Лікійських (III ст.); один зі святих, що його вельми почитає церква) (4 вживання (2, с. 14, 17, 18, наприклад: *Тому з молитвами звертались до дрібніших інстанцій, до того ж Миколая, Петра та інших* (2, с. 17)), *Пантелеймон* (християнський святий, який зцілював і лікував хворих; заступник і помічник у хворобах) (*Персонально вірили більші у матір божу і святих – Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона* (2, с. 17)), *помочник* (*Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...* (2, с. 18)), *Федосій* (імовірно, ідеться про Феодосія Печерського, одного із засновників Києво-Печерської лаври) (2 вживання: *Святий Федосій* більші скидався на батька. *Федосію* я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку (2, с. 14)), *Юрій* (*Георгій*) (святий Юрій (Георгій) Побідоносець, якого особливо шанували в українських родинах) (4 вживання (2, с. 18, 21, 48)) (*Розлючений Самійло кидався на діда, і прохромлював його живіт наскрізь величезними кидальними вилами, і притискав до стерні, мов Георгій Побідоносець* змія (2, с. 48)). Усього – 14 уживань;

8) назви процесів і станів релігійної практики: *благословення* (2, с. 62), *веснянка* (2, с. 27), *віра* (2, с. 42), *гріх* (8 уживань (2, с. 20, 20, 23, 24, 26, 39)), *грішник* (2, с. 58), *кара* (5 уживань (2, с. 20, 23)), *колядка* (4 вживання (2, с. 24, 27, 58, 59)), *милість* (2, с. 37), *милостиня* (2 вживання (2, с. 36, 37)), *мука* (2, с. 38), *піст* (4 вживання (2, с. 20, 21, 41, 42)), *потоп* (2, с. 29), *предвозвестіє* (2, с. 41), *прокляття* (2 вживання (2, с. 26, 35)), *святість* (3 вживання (2, с. 23, 24, 29)), *сповідання* (2, с. 42), *створіння* (2, с. 42), *хрещення* (2, с. 40), *щедрівка* (2, с. 27), *благати* (2 вживання (2, с. 21, 24)), *божитися* (2 вживання (2, с. 21)), *вірити* (4 вживання (2, с. 17, 18, 58)), *вірувати* (2 вживання (2, с. 42)), *возрадуватися* (2, с. 42), *возсідати* (2, с. 50), *воскреснути* (5 уживань (2, с. 39, 40, 41)), *гнівити* (Бога) (2, с. 42), *грішити* (2 вживання (2, с. 39)), *дзвонити* (2 вживання (2, с. 27, 38)), *заклинати* (2, с. 21), *карати* (2 вживання (2, с. 24, 25)), *клясти* (2, с. 43), *клястися* (2, с. 21), *колядувати* (2 вживання (2, с. 59)), *кропити* (2, с. 41), *молитися* (3 вживання (2, с. 14, 21)), *одпускати* (2, с. 26), *перехрестити* (2 вживання (2, с. 48, 50)), *послати* (2 вживання (2, с. 24, 41)), *постити* (2, с. 20), *проклинати* (2, с. 31), *просвітитися* (2, с. 41), *прощати* (2, с. 24), *розговлятися* (2 вживання (2, с. 39, 40)), *святити* (2, с. 41), *славословити* (2, с. 62), *спокутувати* (2, с. 26), *хвалити* (Бога) (2, с. 42), *ховати* (2, с. 31), *хрестити* (2, с. 45), *хреститися* (3 вживання (2, с. 18, 31, 45)), *благий* (2, с. 41), *благословенний* (2, с. 64), *вошебний* (2, с. 21), *грішний* (6 уживань (2, с. 20, 23, 26, 42)), *духовний* (3 вживання (2, с. 18, 41, 42)), *милосердний* (2, с. 18), *милостивий* (2, с. 18), *несвячений* (3 вживання (2, с. 39, 41)), *проклятий* (2, с. 21), *святий* (33 вживання (2, с. 14, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 29, 39, 41, 42, 43, 57, 59, 62, 64)), *скоромний* (2 вживання (2, с. 24, 41)), *смирений* (2, с. 61), *пробі* (4 вживання (2, с. 40, 41, 52)). Усього – 151 вживання лексичних одиниць. Слід звернути увагу на те, що писемник найбільше вживає прикметник *святий*, що надає мові повісті особливої урочистості й піднесеності;

9) назви церковних відправ, книг та релігійних жанрів: *вечерня* (2, с. 27), *Псалтир* (4 вживання (2, с. 14, 21)); *служба* (2, с. 39), *молитва* (9 уживань (2, с. 13, 14, 17, 18, 19, 36, 45)). Усього – 15 уживань названих лексичних одиниць;

10) назви осіб, пов'язаних із церковно-релігійною практикою: *апостол* (2, с. 32), *батьошка* (3 вживання (2, с. 41, 42)), *дяк* (5 уживань (2, с. 41, 42, 43)), *заступник* (2, с. 24), *матушка* (2, с. 41), *отець* (6 уживань (2, с. 41, 42, 43)), *паламар* (5 уживань (2, с. 41, 42, 43)), *піп* (3 уживань (2, с. 16, 31, 51)) та прикметники *попів* (2, с. 29) і *попівський* (2, с. 41)), *попадя* (2, с. 41), *пророк* (3 вживання (2, с. 27 – 28, 59)), *священнослужитель* (2, с. 42), *служитель* (2, с. 41). Усього – 33 вживання названих лексичних одиниць;

11) назви церковних свят, постів, м'ясниць тощо: *Великдень* (3 вживання (2, с. 42, 44)), *Воскресіння* (свято Пасхи, Христового Воскресіння) (3 вживання (2, с. 39, 41)), *Зелена неділя* (2, с. 31), *Новий рік* (2, с. 59), *обжинки* (2, с. 27), *Паска* (8 уживань (2, с. 18, 38, 39, 41, 42)), *Різдво* (2, с. 18), *Святий вечір*

(4 вживання (2, с. 59, 60)), *свято* (2 вживання) (2, с. 18, 64)), *Спас* (2, с. 61)). Усього – 25 уживань лексичних одиниць;

12) назви церковних об'єднань, споруд, приміщень та їх частин: *Київська лавра* (2, с. 20), *лавра* (3 вживання (2, с. 20)), *монастир* (2, с. 20), *Ново-Афонський Симоно-Канитський монастир* (2, с. 20), *парафія* (4 вживання (2, с. 39, 41, 43)), *Почаївська лавра* (2, с. 20), *царські врата* (2, с. 40), *церква* (8 уживань (с. 2, 23, 24, 27, 40, 43, 61)) та прикметник *церковний* (3 вживання (2, с. 33, 28)) і прислівник *по-церковному* (2, с. 14). Усього – 24 лексичні вживання;

13) назви знарядь, предметів і знаків релігійної практики: *Бог (Боги)* (у значенні – ікони із зображеннями Бога, Богородиці, святих) (4 вживання (2, с. 14, 20, 32, 33)), *десниця* (2, с. 18), *дзвін* (2, с. 38), *ковчег* (2, с. 43), *коливо* (2 вживання (2, с. 19)), *крашанка* (2 вживання (2, с. 27, 41)), *крило (ангельське)* (2, с. 18), *лампадка* (2, с. 14), *образ* (2, с. 14), *омофор* (2, с. 18), *паска* (11 уживань (2, с. 27, 39, 41, 43)), *посох* (2, с. 36), *риза* (4 вживання (2, с. 16, 21, 29)), *свічка* (2, с. 23), *хрест* (2 вживання (2, с. 18, 50)), *шати* (2, с. 155)). Усього – 35 лексичних уживань;

14) синоніми до поняття *Богородиця*: *Божя Мати* (10 уживань (2, с. 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 41)), *великомучениця* (2, с. 18), *Владичиця* (2, с. 18), *заступниця* (2, с. 18), *цариця* (4 вживання (2, с. 18, 23)). Усього – 17 уживань;

15) церковнослов'янізми або слова, утворені за аналогією до церковнослов'янізмів: *возрадуватися* (2, с. 42), *возсідати* (2, с. 50), *воістину* (2, с. 41), *возгавкати* (2, с. 35), *много літ* (2, с. 64). Усього – 5 уживань названих лексичних одиниць.

Окрім поданих вище релігійних лексем, окрему увагу слід приділити групі нерелігійних лексем, яку називають поганізмами. «Поганізми – це лексеми на означення уявлень та дій, пов'язаних із язичницькими віруваннями» [10, с. 267]. Поганізми часто трапляються й у текстах Біблії, і писаннях Отців Церкви, у церковній публіцистиці та документах, у красному письменстві. Уживають поганізми здебільшого в заборонному та спростувально-заперечному контекстах або в переносному значенні. З огляду на це вважаємо кончею приділити увагу й цій групі лексем, оскільки вони наявні в повісті О. Довженка «Зачарована Десна». Уживання письменником цих лексем надає творові певного міфологічного забарвлення, перетворює розповідь на ірреальний твір з казковим сюжетом. Окрім того, багато поганізмів, таких, як *нечистий*, *чорт*, *душогуб* тощо автор уживає у фразах, що означають прокльони, лайку тощо. У повісті наявні такі поганізми: *бог* (надприродна сила в язичницьких віруваннях) (2, с. 59), *водяний* (2, с. 64), *ворожка* (2, с. 21), *диявол* (2 вживання (2, с. 21)), *дух* (2, с. 15), *душогуб* (2, с. 39), *заворожений* (2, с. 58), *змій* (3 вживання (2, с. 21, 48)), *лукавий* (2, с. 42), *нечестивець* (2 вживання (2, с. 42)), *нечиста сила* (2 вживання (2, с. 17, 50)), *нечистий* (3 вживання (2, с. 26, 41, 57)), *русалка* (2, с. 64), *чаклунка* (2, с. 21), *чорнокнижник* (2 вживання (2, с. 14, 21)), *чорна книга* (2, с. 21), *чорт* (6 уживань (2, с. 20, 26, 37, 43, 64)). Усього – 29 уживань названих лексичних одиниць.

Також окремо слід виділити групу лексем, які притаманні багатьом віросповіданням, оскільки ритуали й процеси, які вони називають, є спільними для багатьох релігій. Наприклад: *могила* (с. 64), *домовина* (с. 20). Усього – 2 вживання названих лексичних одиниць.

Як бачимо, О. Довженко в повісті «Зачарована Десна» широко використовує релігійну лексику. Якщо порахувати кількість уживань письменником названих слів, то можна сказати, що в повісті О. Довженко з 16240 уживань слів загалом 517 уживань релігійної лексики 199 лексичних одиниць. Така кількість уживань у повісті, яка не належить до художньо-релігійних жанрів і не має релігійної ідейно-тематичної спрямованості, свідчить про те, що письменник надавав великого значення елементам релігійного стилю й часто вводив їх у свої твори. Релігійна лексика створює особливу урочистість і піднесеність. Контекст надає цій лексиці різних відтінків: прямих і переносних значень, сатиричного забарвлення тощо. Часте використання релігійної лексики в повісті «Зачарована Десна» є свідченням глибокої обізнаності автора із церковно-релігійною сферою, його глибокого проникнення у філософський світ релігії.

Для того, щоб повно відобразити лексичну палітру повісті «Зачарована Десна», важливо також дослідити морфологічний склад релігійної лексики в цьому творі. Серед стилістично маркованих релігійних слів у повісті Олександра Довженка переважають іменники. Наприклад: *Бог*, *душа*, *ангел*, *церква*, *свічка*, *дзвін* та ін. Їх нараховуємо 125 лексичних одиниць. Це майже 2/3 від усієї кількості релігійних слів, ужитих у творі.

Другою за кількістю є група дієслів: *молитися*, *хреститися*, *божитися*, *несвячений* та ін. Їх нараховуємо 39 лексичних одиниць. Третьою – група прикметників: *святий*, *Божий*, *лукавий* та ін. Усього – 32 слова. Один займенник *Він* у значенні *Бог*. А також один прислівник *по-церковному* та одне модальне слово *пробі*.

Такий морфологічний склад релігійної лексики, ужитої в повісті О. Довженка «Зачарована Десна», можна пояснити тим, що серед релігійної лексики найбільший пласт належить саме іменникам, оскільки вони називають осіб, предмети, пов'язані з церковно-релігійною практикою. Саме ці назви є основними серед стилістично маркованих релігійних слів. Дієслова називають процеси релігійної практики, тому вони також мають значення для відтворення картини церковно-релігійного життя. Стилістично марковані релігійні прикметники здебільшого відіграють роль епітетів, усталених чи оригінальних. Займенник *Він* (у значенні – Бог) часто трапляється в біблійних текстах. Отже, найчастіше серед релігійної лексики О. Довженко використовує іменники, дієслова й прикметники.

За своїм походженням релігійна лексика в повісті «Зачарована Десна» неоднорідна, оскільки багато слів із церковно-релігійної сфери прийшли до нас із інших мов, особливо з мов, якими була написана чи давно перекладена Біблія.

Найбільшу кількість становлять власне українські слова та слова спільнослов'янського походження, які О. Довженко вводить у свою повість, розширюючи можливості релігійного стилю української мови, сприяючи проникненню його елементів у художній стиль. До таких лексем належать: *святий, церква, дзвіниця* та ін.

Окрім власне української релігійної лексики, використаної в повісті «Зачарована Десна», письменник послуговується й запозиченою стилістично маркованою лексикою. Варто зазначити, що ці запозичення мають майже однакові джерела – давньоєврейська, давньогрецька, латинська, церковнослов'янська мови.

До давньоєврейських або арамейських лексичних запозичень зараховуємо: *Ірод, Ілля* та ін. Як бачимо, до давньоєврейських запозичень належать здебільшого власні назви – імена людей.

Частину лексичних запозичень у повісті становлять слова з давньогрецької мови: *ангел, Ісус, Григорій, Георгій, парафія, Псалтир* та ін. Невелику кількість релігійної лексики в поемі становлять запозичення з латинської мови: *релігійний, антирелігійний* та ін. Трапляється запозичення з тюркських мов – *ковчег*.

Найбільше в поемі церковнослов'янських запозичень релігійної лексики. Прикладом тут може бути гніздо з початковим словом *благо*, у якому поряд із *благий* є *благодать, благословенний*.

Ад'єктивний префікс *пре-* є в деяких явних запозиченнях з церковнослов'янської, наприклад, *пре-благий, превозвестіє*. Широко використовує автор і церковнослов'янськи з префіксом *воз-(вос-)*: *возрадуватися, возсідати, воскресіння, воскреснути*, а також створений автором за аналогією до церковнослов'янським *возгавкати* (для надання гумористичного забарвлення епізоду побиття бичком Миною коваля Захарка). Урочистого забарвлення надають мовленню й церковнослов'янські запозичення з початковим *все-*: *всеблагий, всевидячий, всесильний*.

Лексичним церковнослов'янським запозиченням є в повісті іменники *десниця, небеса, создатель, Спас* та ін., а також словосполучення *много літ*.

Окрім того, у творі трапляється запозичення з російської мови *волишебний*, яке можна вважати явним росіянізмом, ужитим задля комічного ефекту.

Як бачимо, О. Довженко, використовуючи у повісті «Зачарована Десна» релігійну лексику, широко послуговується запозиченнями, особливо з мов, якими були написані та перекладені Святе Письмо й церковні книги (давньоєврейської, давньогрецької, латинської, церковнослов'янської). Таке явище свідчить про широку обізнаність письменника з релігійною літературою, а звідси – широке цитування лексики та форм слів.

О. П. Довженко широко використовує релігійну лексику для надання мовленню урочистого, релігійного чи, часом, сатиричного звучання, тобто послуговується релігійною лексикою як стилістичним елементом у творенні художнього образу. Склад релігійної лексики в повісті різноманітний як за значенням, так і за походженням та морфологічною належністю. Це слова, які вказують на релігійно-світоглядні поняття й категорії, назви духовних суб'єктів, назви позачасопростірних дійсностей, назви процесів і станів релігійної дійсності, назви осіб, пов'язаних із церковно-релігійною сферою, назви церковних споруд, знарядь, предметів і знаків релігійної практики та інші.

Часте вживання релігійної лексики надає повісті О. Довженка сакрального забарвлення, особливої християнської наснаженості. Багаторазове повторення іменників *Бог, душа*, прикметника *святий* нагтовхує на думку про глибоку релігійність письменника, а використання слів на позначення церковної атрибутики засвідчують глибоке знання автором церковно-релігійної сфери.

Другим важливим елементом релігійного стилю в повісті О. Довженка «Зачарована Десна» є вислови з Біблії.

Використання фразеологізмів у художніх творах завжди було проблемою, якій мовознавці приділяли чимало уваги. У працях Л. Г. Авксентьева, Я. А. Барана [3], Н. Ф. Венжинович [8], Н. Г. Лисецької [14], О. О. Селіванової [19], В. Д. Ужченка [1], порушені питання вживання фразеологізмів у літературних творах, їхньої ролі у створенні художнього образу, впливу на ідіостиль письменника. Особливе зацікавлення науковців викликає використання бібліїзмів та висловів зі Святого Письма, що мають пряме значення, у красному письменстві. Цій темі присвячували свої дослідження Н. Д. Бабич [2], С. К. Богдан [4], Г. В. Бурдіна [7], А. П. Коваль [12], Г. Т. Кузь [13], В. В. Німчук [17] та ін. Однак досліджень, які б висвітлювали проблеми використання висловів із Біблії в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна», не виявлено. У цій статті ми спробуємо встановити, яку роль відіграють вислови зі Святого Письма в названій повісті, як вони впливають на авторський стиль.

Значна кількість біблійних висловів набула значного поширення в українській літературній мові. Біблійні вислови чи фразеологізми «можуть скорочуватися <...>; традиційно вони можуть вживатися як українською, так і іншими мовами» [12, с. 9].

Використовуючи вислови з Біблії у своїй повісті «Зачарована Десна», Олександр Довженко вдосконалював художній стиль української мови, надавав художньому мовленню урочистості й піднесеності, створював особливу наснаженість повісті.

Біблійні фразеологізми, ужиті в повісті Олександра Довженка, можна згрупувати за відомою семантичною класифікацією В. В. Виноградова [9] на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразе-

ологічні сполучення. В основу цієї фразеологічної теорії покладено ступінь видозміни значення слова у різних синтаксичних і стилістичних умовах фразотворення. Будучи єдиним значеннєвим цілим, фразеологічні одиниці не є однаковими з погляду з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики всього вислову із семантикою його окремих складників-компонентів. Відштовхуючись від синтаксичних ідей академіка О. О. Шахматова й узявши до уваги деякі думки Ш. Баллі, В. В. Виноградов подав семантичну класифікацію, виділивши три типи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – абсолютно неподільні, нерозкладні, немотивовані фразеологічні одиниці, у значенні яких «немає ніякого зв'язку, навіть потенційного, зі значенням їх компонентів» [9, с. 145]. У повісті «Зачарована Десна» фразеологічних зрощень не виявлено. Відсутність цих висловів можна пояснити їх невеликою кількістю серед біблійних фразеологізмів загалом [12].

Фразеологічні єдності – теж семантично неподільні фразеологічні одиниці, але цілісне значення їх умотивоване значенням компонентів, а значення цілого пов'язане з розумінням внутрішнього образного стрижня фрази, потенційного смислу слів. У повісті О. Довженка наявні фразеологічні єдності біблійного походження (на відміну від фразеологічних зрощень). Наприклад: *розкрити очі* (2, с. 60, 64), *дай, Боже* (2, с. 15, 27, 52, 57) та ін. До цього розряду В. В. Виноградов зараховував також і літературні цитати. На нашу думку, невелику кількість цитат із Біблії (*ангел, закон Божий* тощо) у повісті «Зачарована Десна» слід виділити в окремий розряд, оскільки вони в цьому творі мають пряме значення й не набувають рис фразеологізму.

Фразеологічні сполучення – «тип фраз, створюваних реалізацією зв'язаних значень слів» [9, с. 61]. Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями, вони аналітичні, у них значення слів виокремлюють чіткіше, різкіше. У повісті Олександра Довженка фразеологічні сполучення трапляються досить часто. Наприклад: *на віки вічні* (2, с. 23); *лютий ворог* (2, с. 20), *розлітатися прахом* (2, с. 43) та ін.

Незважаючи на те, що семантична класифікація й концепція В. Виноградова здобули чи не найбільше прибічників (О. М. Бабкін, В. П. Жуков, В. М. Телія, в українській лінгвістиці – М. Ф. Алефіренко, Д. Х. Баранник, М. А. Жовтобрюх, Ф. П. Медведєв, Н. А. Москаленко, В. М. Русанівський, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко та ін.), ця класифікація не завжди охоплює всі типи фразеологізмів, за нею складно визначити межу між фразеологічними зрощеннями і фразеологічними єдностями, два перші типи фразеологічних одиниць різко протиставлені третьому – як цілісні (зрощення і єдності) аналітичному (фразеологічні сполучення), а також значна кількість фразеологічних одиниць залишилася неохопленою. Тому свого часу М. М. Шанський, зберігши три основні класи фразеологічних одиниць за схемою В. В. Виноградова, виділив четвертий клас – фразеологічні вислови, до яких належать «такі стійкі в своєму складі й уживанні фразеологічні звороти, які не тільки є семантично подільними, але й складаються цілком зі слів з вільним значенням» [23, с. 84]. До фразеологічних висловів належить і низка біблійних фразеологізмів, ужитих у повісті О. Довженка «Зачарована Десна». Наприклад: а) фразеологічні вислови комунікативного характеру, що рівноцінні реченню й виражають те чи те судження. Таких бібліїзмів у повісті не виявлено; б) фразеологічні вислови номінативного характеру – сполучення слів, ідентичні лише певній частині речення – є словесною формою того чи того поняття і, як і слова, виконують у мові номінативну функцію: *страшний суд* (с. 43) та ін.

Відомі також інші семантичні класифікації фразеологізмів, зокрема близький до семантичної класифікації В. В. Виноградова розподіл за ступенем граматично-змістової злитості елементів, який здійснив на українському матеріалі П. С. Дудик (учений виділяє п'ять типів фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вислови, фразеологічні сполучення та фразеологізовані словосполучення) і семантична класифікація фразеологічних одиниць у плані діакронії, опрацьована Б. О. Ларінім. Проте щодо біблійних фразеологізмів, ужитих у повісті «Зачарована Десна», найбільш прийнятними є семантичні класифікації В. В. Виноградова й М. М. Шанського, оскільки саме такий розподіл відбиває всю різноманітність біблійної фразеології, використаної в цьому творі.

Бібліїзми у повісті Олександра Довженка виражені як словами (*ангел* (2, с. 18), *ковчег* (2, с. 43), *пекло* (2, с. 47) та ін.), так і словосполученнями (*кара Божя* (2, с. 20) та ін.), а також непоширеними реченнями (*Бог знає* (2, с. 15)) та ін. Такі використання є вмотивованими текстом твору, у якому вони вжиті, а також ідеєю, яку висловлює автор.

Олександр Довженко у своїй повісті вживає фразеологізми із різних книг Біблії.

Старий Заповіт:

1) Книга Буття: *ангел* (Бут. 48:16) (2, с. 18); *ковчег* (Бут. 6:14) (2, с. 43). Усього 2 вживання бібліїзмів.
2) Вихід: *закон життя* (Вих. 20–21) (2, с. 32); *ні вола його, ні осла його* (Вих. 20:17) (2, с. 42). Усього 2 вживання біблійних фразеологізмів.

3) Псалтир: *Бог знає* (Пс. 93:11) (2, с. 15); *всевидяче око* (Пс. 31:8) (2, с. 35), *лютий ворог* (Пс. 12:3) (2, с. 20), *путі Господні* (Пс. 17:22, 26:11) (2, с. 42), *святий* (Пс. 49:5; 51:8, 11; 149:1) (2, с. 23) та ін. Усього 5 уживань.

4) Фразеологізми з кількох книг Старого Заповіту: *дай, Боже* (1 Цар. 14:41; 3 Цар. 3:9; 1 Пар. 29:19, 2 Пар. 1:10; Неєм. 1:11, 3:36; Йов. 13:22, 17:3; Пс. 24:4, 27:4, 50:10, 118:27, 29, 34; Ос. 9:14; Мк. 10:37; Лк. 11:3; Ін. 4:29) (2, с. 15, 27, 52, 57), *не дай, Боже* (Втор. 21:8; 1 Цар. 12:23; Пс. 118:10, 133, 140:4; Притч. 6:4) (2, с. 24), *Бог покарав* (Вих. 4:14; Чис. 22:28, 25:3; Пс. 93:12; Ос. 14:5) (2, с. 49), *гнівити*

Бога (Вих. 4:14; Чис. 22:28, 25:3; Пс. 93:12; Ос. 14:5) (2, с. 42), кара за гріхи (Вих. 4:14; Чис. 22:28, 25:3; Пс. 93:12; Ос. 14:5) (2, с. 20). Усього 9 уживань.

Новий Заповіт:

1) Євангеліє від Матвія: *добрі діла* (Мт. 5:15) (2, с. 26, 29); *друге пришестья* (Мт. 24:44:18) (2, с. 17), *пекло* (Мт. 16:18) (2, с. 47). Усього 4 вживання біблійних фразеологізмів.

2) Євангеліє від Марка: *вірити в Бога* (Мк. 9:24) (2, с. 17). Одне вживання.

3) Євангеліє від Луки: *піднімати очі* (Лк. 16:22) (2, с. 23); *хай Бог простить* (Лк. 23:34) (2, с. 41). Усього 2 вживання біблійних фразеологізмів.

4) Євангеліє від Івана: *відпустити гріхи* (Ін. 20:23) (2, с. 26). Одне вживання.

5) Фразеологізми, що походять з кількох Євангелій: *відкрити очі (прозріти)* (Мт. 20:33–34; Мк. 8:22–26; 10:51–52; Лк. 7:21; Ін. 9:1–11) (2, с. 60, 64); *воскресіння* (Мт. 27:64, 28:6–7; Мк. 16:6; Лк. 24:6; Ін. 20:9) (2, с. 18, 38, 39, 41, 42), *Мати Божя* (Мт. 1:16; Лк. 1:27) (2, с. 20, 21), *ірод* (Мт. 2:16, Лк. 1:5) (2, с. 41), *сіач* (Мт. 13:2; Мк. 4:3; Лк. 8:5) (2, с. 32) та ін. Усього 13 уживань.

6) Послання апостолів: *на віки вічні* (2 Пет. 3:18; Юд. 1:25) (2, с. 23). Усього 1 вживання.

7) Апокаліпсис: *Страшний Суд* (Апок. 20:4–6) (2, с. 43), *хай царствує* (Апок. 21:1–3) (2, с. 15). Усього 2 вживання.

У повісті Олександра Довженка нараховуємо 42 вживання біблійних фразеологізмів. Вислови з декількох книг переважають: Псалтир, Євангелія. Висловлювання з цих книг є найбільш уживаними в церкві, вони надають мовленню урочистості й піднесеності. Саме з такою метою Олександр Довженко вживає їх у своїй повісті. Послугуючись біблійними фразеологізмами з названих книг, автор досягає влучності й точності у висловленні думки, надає своєму творові метафоризації, високої досконалості, сакральності й високостильного звучання.

На особливу увагу заслуговують вислови з Біблії, які мають пряме значення, ужиті в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Вислови у прямому значенні переважають над біблійними фразеологізмами, використаними письменником. Ці вислови пов'язані з Біблією за змістом (іноді це – прямі цитати, іноді – парафрази, іноді – алюзії чи передані іншими словами біблійні епізоди), вони мають пряме значення, тобто відповідають тому значенню, з яким їх ужито у Святому Письмі.

Значну кількість таких висловів Олександр Довженко запозичує з книг Старого Заповіту, особливо з Псалтиря.

Старий Заповіт:

1) Книга Буття: *ангел* (Бут. 48:16) (2, с. 20, 29); *Бог послав* (Бут. 45:7) (2, с. 41); *лице землі* (Бут. 2:6) (2, с. 43); *не пролити крові* (Бут. 37:22) (2, с. 28); *рай* (Бут. 2:8) (2, с. 20, 21, 23, 35); *світ, створений Богом* (Бут. 1–25) (2, с. 41) та ін. Усього 11 уживань.

2) Вихід: *закон Божий* (Вих. 20–21) (2, с. 51); *не кради* (Вих. 20:15) (2, с. 28); *не вбивай* (Вих. 20:13) (2, с. 28); *вірити чужим богам* (Вих. 20:3) (2, с. 42) та ін. Усього 4 вживання.

3) Псалтир: *Бог бачить* (Пс. 9:34) (2, с. 42); *ім'я Боже* (Пс. 8:10) (2, с. 31); *всевидюче око* (Пс. 31:8) (2, с. 42); *змії* (Пс. 90:13) (2, с. 21, 48); *грішна душа* (Пс. 54:19) (2, с. 20, 26); *лиха година* (Пс. 36:19) (2, с. 25, 41); *пекельні муки* (Пс. 114:3) (2, с. 38); *Псалтир* (Пс.) (2, с. 14, 21); *святий* (Пс. 49:5; 51:8, 11; 149:1) (2, с. 14, 17, 18, 20, 21, 23, 29, 41); *хвалити Бога* (Пс. 148, 150) (2, с. 42) та ін. Усього 30 уживань.

4) Книга Екклезіяста: *згорнувши руки* (Еккл. 4:5) (2, с. 35). Усього одне вживання вислову, пов'язаного з цією книгою.

5) Вислови, які походять з кількох книг Старого Заповіту: *Боже створіння* (Бут. 1:1–31; Пс. 18:2) (2, с. 42); *Бог покарав* (Вих. 4:14; Чис. 22:28, 25:3; Пс. 93:12; Ос. 14:5) (2, с. 25); *молитися Богові* (Бут. 49:25; Пс. 38:13) (2, с. 14, 21); *немає числа* (Бут. 49:25; Пс. 38:13) (2, с. 28); *Служба Божя* (Вих. 13:5–6, 36:3, 38:8, 39:40; Чис. 3:7) (2, с. 39). Усього 8 уживань.

Новий Заповіт:

1) Євангеліє від Матвія: *Боже знамення* (Мт. 16:3) (с. 41); *воістину* (Мт. 18:12–13) (2, с. 41); *пекло* (Мт. 16:18) (2, с. 20, 23, 42); *плакати гірко* (Мт. 26:73) (2, с. 23); *Христос, Син Божий* (Мт. 16:17) (2, с. 18, 24). Усього 10 уживань.

2) Євангеліє від Марка: *вірувати в Бога* (Мк. 9:24) (2, с. 42); *нечиста сила* (Мк. 3:30) (2, с. 17, 50). Усього 3 вживання.

3) Євангеліє від Луки: *блудний син* (Лк. 15:11–32) (2, с. 57); *Святий Дух* (Лк. 2:29) (2, с. 18). Усього 2 вживання.

4) Євангеліє від Івана: висловів лише з цього Євангелія не виявлено.

5) Вислови, що пов'язані з кількома Євангеліями: *апостол* (Мт. 10:2–4; Мк. 3:13–19; Лк. 9:1–6) (2, с. 32); *вогонь пекельний (пекельна кара)* (Єр. 7:31–32; Мт. 5:22, 29, 30; 18:9; Мк. 9:47; Ін. 8:6, як бачимо, цей вислів також згаданий у Книзі пророка Єремії) (2, с. 23); *Мати Божя* (Мт. 1:16; Лк. 1:27) (2, с. 17, 18, 23, 41); *прощати гріхи* (Мт. 9:5; Мк. 2:9) (2, с. 24); *Різдво* (Мт. 2:1; Лк. 2:7) (2, с. 18); *Христос воскрес* (Мт. 28:6; Мк. 16:6; Лк. 24:6; Ін. 20:9) (2, с. 39, 40, 41). Усього 16 уживань.

6) Послання апостолів: *видиме і невидиме* (2 Кор. 4:17–18; Кол. 1:16) (2, с. 28). Усього 1 вживання.

7) Одкровення (об'явлення) святого Івана Богослова (Апокаліпсис): *Страшний Суд* (Апок. 20:4–) (2, с. 20, 21, 23, 26, 29, 35). Усього 5 уживань.

8) Вислови навколоцерковного походження: *ангельські хори* (с. 31); *той світ* (2, с. 23, 24); *святе письмо* (2, с. 57). Усього 3 вживання.

Отже, Олександр Довженко в повісті «Зачарована Десна» використовує 94 вживання біблійних висловів.

Як бачимо, ця кількість більше ніж удвічі перевищує вживання бібліїзмів. Очевидно, це зумовлено тим, що письменник подає опис картини Страшного Суду, епізод потопу на Великдень, наводить прокльони баби Марусини тощо. Усі ці моменти потребують біблійних висловів у прямому значенні.

Як вислови, що пов'язані з Біблією, так і біблійні фразеологізми в повісті Олександра Довженка можуть зазнавати трансформацій. Оскільки біблійні фразеологізми та вислови з Біблії увійшли в українську мову через церковнослов'янські переклади, то їх трансформація є логічною. Майже всі вислови – і бібліїзми, і ті, що мають пряме значення, – автор модифікує, надаючи таким чином багатьом із них своєрідних відтінків звучання й значення.

Таким чином, розглядаючи проблеми трансформації біблійних висловів у повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна», необхідно звернути увагу на низку аспектів. Однією з актуальних проблем сучасної фразеології є проблема функціонування фразеологізмів у мовленні, зокрема художньому, де нерідко можна помітити їх трансформацію. А. М. Мелерович і В. М. Мокієнко зазначають, що «словникове опрацювання індивідуально-авторських уживань фразеологічних одиниць допоможе оцінити художню майстерність письменників, що виявляється у творчому застосуванні мовних образів» [16, с. 4]. У зв'язку з цим велике зацікавлення викликає повість «Зачарована Десна», яка увібрала в себе значну кількість трансформованих автором біблійних фразеологізмів та висловів, пов'язаних зі Святим Письмом.

Біблійні фразеологізми в Шевченкових поетичних молитвах іноді зазнають трансформації. Трансформовані автором бібліїзми ми можемо поділити на такі групи (за класифікацією А. М. Мелерович і В. М. Мокієнка) [16]:

1) заміна компонента у вислові: *Дай, Боже* (1 Цар. 14:41; 3 Цар. 3:9; 1 Пар. 29:19, 2 Пар. 1:10; Неем. 1:11, 3:36; Йов. 13:22, 17:3; Пс. 24:4, 27:4, 50:10, 118:27, 29, 34; Ос. 9:14; Мк. 10:37; Лк. 11:3; Ін. 4:29) – *дай бог* (2, с. 15, 27), *бодай* (2, с. 52, 57);

2) індивідуально-авторські заміни компонентів з переосмисленням значення: *закон Господній* (Вих. 20 – 21; Пс. 1:2; 17:23) – *вічний закон життя* (2, с. 32) та ін.;

3) розширення компонентного складу (експлікація) та його часткова заміна: *Бог її знає* (Пс. 93:11) – *Бог її знає* (2, с. 15); *відкрилися очі* (Іс. 35:5; Мт. 20:33–34; Мк. 8:22–26; 10:51–52; Лк. 7:21; Ін. 9:1–11) – *розкривши широко очі* (2, с. 60), *з широко розкритими очима* (2, с. 64);

4) скорочення компонентного складу (імплікація): *і нині, і повсякчас, і навіки віків* (Пс. 132:3; 2 Пет. 3:18; Юд. 1:25) – *на віки вічні* (2, с. 23);

5) еліпсис: *порох, що його розвіює вітер* (Пс. 1:4; Єр. 13:24) – *розлітався прахом* (2, с. 43); *прости їм, бо не знають, що чинять* (Лк. 23:34) – *хай бог простить* (2, с. 41); *Царство Небесне* (Апок. 21:1–3) – *хай царствує* (2, с. 15);

6) зміна граматичної будови бібліїзму: *всевидюче око* (Пс. 31:8) – *всевидячі вічки* (2, с. 35); *друге пришестья* (Мт. 24:44) – *до хторого пришестья* (2, с. 17);

7) алюзія: *Ноїв ковчег* (Бут. 6:14) – *свій ковчег* (2, с. 43);

8) перифраз: *Діва Марія* (Мт. 1:16; Лк. 1:27) – *мати божжа* (2, с. 20, 21);

9) заміна фонетичного звучання бібліїзму: *друге пришестья* (Мт. 24:44) – *до хторого пришестья* (2, с. 17);

10) заміна заперечної форми вислову стверджувальною: *ні вола його, ні осла його* (Вих. 20:17) – *вола його, і осла його* (2, с. 42).

Як бачимо, у Довженковій повісті трансформації біблійних фразеологізмів трапляються часто. Кожен випадок такого вживання має конкретну мету: логічне наголошування того чи того складника бібліїзму, надання вислову емоційної наснаженості, сатиричного забарвлення, піднесення стилю висловлювання тощо.

Трансформація висловів, пов'язаних із Біблією, що мають пряме значення, у поетичних творах не була предметом досліджень, хоча це цікавий факт у мовознавстві. Олександр Довженко в повісті «Зачарована Десна» уживає вислови зі Святого Письма й видозмінює їх залежно від контексту. До таких трансформацій належать:

1) заміна компонента у вислові на синонімічний: *Бог бачить* (Пс. 9:34) – *богу видать* (2, с. 42); *Бог послав* (Бут. 45:7) – *создатель посилає* (2, с. 41); *нечистий дух* (Мк. 3:30) – *нечиста сила* (2, с. 17, 50); *поклонятися чужим богам* (Вих. 20:3; Пс. 43:21, 80:10) – *вірую в іншого бога* (2, с. 42);

2) розширення компонентного складу (експлікація): *Святий Дух (Бога)* (Лк. 2:29) – *святому духу-голубу* (2, с. 18) та ін.;

3) скорочення компонентного складу (імплікація): *знамення з неба* (Мт. 16:3) – *знаменіє* (2, с. 41); *молитися Богу* (Бут. 49:25; Пс. 38:13) – *молитися* (2, с. 14, 21); *Син Божий* (Бут. 49:10; Мт. 16:17) – *сину* (2, с. 18);

4) еліпсис: *творіння рук Його* (Бут. 1:1–31; Пс. 18:2) – *божеське створіння* (2, с. 42); *числа їм немає* (Бут. 41:49; Пс. 103:25) – *без всякого числа* (2, с. 28);

5) зміна граматичної форми компонентів: *не вбий* (Вих. 20:13; Мт. 19:24; Мк. 10:25) – *не вбили* (2, с. 28); *не кради* (Вих. 20:15; Мт. 19:24; Мк. 10:25) – *не крали* (2, с. 28); *не проливайте крові* (Бут. 37:22) – *не пролили крові* (2, с. 28);

6) перифраз (описовий вислів, іносказання): *Діва Марія* (Мт. 1:16; Лк. 1:27) – *мати божя* (2, с. 17, 18, 23, 41);

7) заміна фонетичного звучання бібліїзму: *Ісус Христос* (Бут. 49:10; Мт. 16:17) – *Сусу Христу* (2, с. 24);

8) алюзія: (Лк. 15: 11 – 32) – *блудний син* (2, с. 57). Щоправда, ця алюзія виникла набагато раніше в середовищі церкви (пор. Неділя про блудного сина); *створення світу* (Бут. 1–25) – *створеного ним світу* (2, с. 41).

Видозміна біблійних висловів, що мають пряме значення, у повісті Олександра Довженка відбувається частіше, ніж трансформація біблійних фразеологізмів. Це, очевидно, можна пояснити тим, що фразеологізми здебільшого вже мали свої усталені форми, а названі вислови можна було передавати більш довільно. Такі трансформації зумовлені текстотворенням і метою, яку ставить автор у створенні художнього образу та мовної картини своїх творів. Усі перетворення біблійних висловів, що мають пряме значення, у повісті «Зачарована Десна» підпорядковані стилю, який обирає автор, та ідеї твору.

Отже, Олександр Довженко, описуючи картини свого дитинства, послуговується елементами релігійного стилю для досягнення ідеї твору й розкриття теми – зображення духовного світу українців, їхнього побуту й життя. Релігійна лексика та вислови з Біблії допомагають авторові в цьому й надають повісті особливого сакрального звучання.

Література:

1. Авксентьев Л. Г. Деякі особливості становлення фразеологічних одиниць української мови / Л. Г. Авксентьев, В. Д. Ужченко // Вісник Харківського університету. – № 183. – Філологія. – Вип. 12. – С. 16–23.
2. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2009. – 216 с.
3. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 173 с.
4. Богдан С. К. Молитовні й акафістні звертання як домінанта духовного діалогу / С. К. Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута. – 2001. – Вип. 117/118. – С. 75–81.
5. Бондаренко Л. Релігійно-християнська лексика в поезії Дмитра Загула / Л. Бондаренко // Християнство й українська мова : Матеріали наукової конференції, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів : Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 289–292.
6. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–70 років (семантико-стилістичний аспект) / Ю. І. Браїлко : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2001. – 21 с.
7. Бурдіна Г. В. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Галина Бурдіна // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф., (Київ 5–6 жовт. 2000 р.) / [відп. ред. В. Німчук]. – Львів : Вид-во Львівської богословської академії, 2000. – С. 258–265.
8. Венжинович Н. Ф. Про концептуальний зміст лексичних і фразеологічних одиниць / Н. Ф. Венжинович // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Філологічні науки. – 2006. – № 2. – С. 43–47.
9. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 140–189.
10. Гриньків К. Сакральні лексеми та вислови і трудність їх ужитку в сучасному українському мовному просторі (на прикладі поезії Є. Маланюка) / К. Гриньків // Сучасна українська богословська термінологія : Від історичних традицій до нових концепцій : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13–15 травня 1998 р. – Львів : Видавництво Львівської Богословської Академії, 1998. – С. 264–272.
11. Каторож Н. Стилістичне використання сакральної лексики та біблійних висловів у поезії Євгена Маланюка Н. Каторож // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів : Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 500–508.
12. Коваль А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
13. Кузь Г. Т. Вплив християнського світогляду на компонентний склад та функції вигуківих фразеологізмів / Галина Кузь // Біблія і культура. – 2000. – № 1. – С. 233–237.
14. Лисецька Н. Г. Фразеологізми як знаки культури й менталітету / Н. Г. Лисецька // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2002. – № 5. – С. 155–159.
15. Марчук Л. Релігійність як стильова ознака української мови (на матеріалі поезії Ліни Костенко) / Л. Марчук // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження : Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 р.) : До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С. 206–208.
16. Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи : словарь / [2-е издание] / Алина Михайловна Мелерович, Валерий Михайлович Мокиенко. – М. : Русские словари : Астрель, 2005. – 853 с.
17. Німчук В. В. Українські переклади Святого Письма / В. В. Німчук // Das Ukrainische als Kirchensprache / M. Moser (Hrsg.). – Wien : Lit Verlag, 2005. – S. 15–64.
18. Пасісниченко Г. М. Міфопоетичне мислення і художня творчість Олександра Довженка / Г. М. Пасісниченко // Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000. – С. 155–158. (36).
19. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – Київ – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

20. Сігалов П. Церковнослов'янізми в українській мові / П. Сігалов // Єдиними устами : Вісник Інституту богословської термінології та перекладів. – 2002. – № 5. – С. 33–55.
21. Скаб М. В Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія / М. В. Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
22. Стежка Ю. До питання взаємодії конфесійного й художнього стилів (лексичні оказіоналізми, утворені від сакральних лексем, в українських поетів 60 – 80 рр. XX ст.) / Ю. Стежка // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів : Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 420–427.
23. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М., 1985. – 412 с.
24. Rothe H. Verse und Lieder bei den Ostslaven 1650–1720. Incipitarius. I : Anonyme Texte / H. Rothe. – Köln ; W., 1984.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [переклад проф. Івана Огієнка]. – Українське Біблійне товариство, 2004. – 1376 с.
2. Довженко О. П. Зачарована Десна / Олександр Довженко // Вибрані твори. – Одеса : Маяк, 1976. – 148 с.
3. Словник фразеологізмів української мови / [укладачі В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.